

આવક ધારા નો પરિચય અને વ્યાખ્યાઓ તેમજ એસેશી રહેઠાણ નો દરજ્જો

[૧] પ્રાસ્તાવિક

સરકાર દ્વારા આવક, વસ્તુઓ (commodities), સેવાઓ (services), પ્રવૃત્તિઓ કે વ્યવહારો પર ફરજિયાતપણે લાદવામાં આવતો નાણાકીય ભાર (financial charge) કર (tax) કહેવાય છે. આ શબ્દ લેટિન શબ્દ 'Taxo' માંથી લેવામાં આવેલો છે.

કરવેરા મુખ્યત્વે પ્રત્યક્ષ કરવેરા અને પરોક્ષ કરવેરામાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે. પ્રત્યક્ષ કરવેરા એવા કરવેરા છે કે જે કર ચૂકવનારે જ ભોગવવાના હોય છે. દા.ત., આવકવેરો, કોર્પોરેશન ટેક્સ વગેરે.

સામાન્યતઃ એવું માનવામાં આવે છે કે આવકવેરો વર્તમાન સમયની ઘટના (phenomena) છે. પરંતુ એવાં પૂરતાં પ્રમાણો મળી આવે છે કે પ્રાચીન સમયમાં પણ ભારતમાં કરવેરા ઉઘરાવવામાં આવતા હતા. પ્રાચીન ગ્રંથો મનુસ્મૃતિ અને કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્રમાં તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ જાણવા મળે છે.

[૨] આવક પર કરવેરાના હેતુઓ

સામાન્યતઃ જે પ્રવૃત્તિઓ માલસામાનની વપરાશ અને સેવાઓ વધુ સારી રીતે સંતોષે છે તેમાં જ બજારનાં સ્પર્ધાત્મક પરિબળો વધુ સાધનોને આકર્ષી શકે છે. ખાનગી સાહસના નિર્ણયમાં સરકારી હસ્તક્ષેપનો અભાવ મુક્ત બજાર (Laissez faire)ની નીતિ દર્શાવે છે, પરંતુ આવી નીતિ પ્રવર્તમાન નથી. સરકારી હસ્તક્ષેપને પરિણામે હવે વપરાશકારોમાં સાધનોની વહેંચણી કે લોકો વચ્ચે આવકનું વિતરણ નિયંત્રિત કરવાના પ્રયત્નો થાય છે.

આવી નીતિઓમાં કરવેરા લાદવાની સત્તા એક અગત્યનું પરિબળ ગણાય છે અને તેનો ઉપયોગ ફક્ત આવકની પુનઃવહેંચણી જ નહિ, પરંતુ અન્ય સામાજિક અને આર્થિક હેતુઓને હાંસલ કરવામાં મદદરૂપ થાય છે.

(અ) કરવેરાનો મૂળભૂત હેતુ સરકારી ખર્ચ માટે જરૂરી ભંડોળ ઊભું કરવાનો છે.

(બ) કરવેરાના અન્ય હેતુઓ પણ છે. તેને લીધે માલસામાન અને સેવાઓની કિંમત નિર્ધારણ પર અસર થાય છે અને પરિણામે શેનું ઉત્પાદન કરવું અને કેટલી માત્રામાં કરવું તે નિયંત્રિત થાય છે.

(ક) સમાજના ધનિક વર્ગ પર વધુ કરવેરા લાદવાથી આવક અને સંપત્તિની વહેંચણીને લગતી અસમાનતા દૂર કરવાનો હેતુ પરિપૂર્ણ થઈ શકે છે

વ્યાખ્યાઓ

આવકવેરા કાયદાની જોગવાઈઓ આંટીઘૂંટીભરેલી અને મુશ્કેલ છે. આવકવેરાના વિષયને સંપૂર્ણ રીતે સમજવા કાયદામાં આપેલી વ્યાખ્યાઓની સમજૂતી આવશ્યક છે. ૧૯૬૧ના આવકવેરાના કાયદામાં અને ૧૯૬૨ના આવકવેરાના નિયમોમાં જુદાં જુદાં શબ્દપ્રયોગોની વ્યાખ્યાઓ આપવામાં આવેલી છે, જેમાંથી મુખ્ય વ્યાખ્યાઓ નીચે મુજબ છે :

[૨] આવકવેરો અથવા આયપતવેરો (Income-tax)

*કરદાતા'ની પાછલા વર્ષની કુલ કરપાત્ર આવક ઉપર પ્રત્યેક નાણાકીય વર્ષ માટે મધ્યસ્થ સરકાર તરફથી ઉઘરાવવામાં આવતા વાર્ષિક કર કે વેરાને આવકવેરો કે આયપતવેરો કે ઈન્કમ-ટેક્સ કહેવાય છે.

[૩] આવક (Income)

કલમ ૨ (૨૪)માં આવકની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે, પરંતુ તેમાં આવક એટલે શું તે સમજાવવામાં આવ્યું નથી. તે સમાવેશી વ્યાખ્યા છે. તેમાં આવકના સામાન્ય અર્થ ઉપરાંત બીજી કઈ કઈ રકમોને આવક ગણવી તેની માહિતી આપવામાં આવી છે. વ્યાખ્યામાં જણાવેલ પ્રકારો વાસ્તવિક રીતે ગણાતી આવકો ઉપરાંત વધારાના છે. હવે, આપણે વ્યાખ્યામાં જણાવેલ આવકના પ્રકારો તપાસીએ :

(૧) ધંધા કે વ્યવસાયનો નફો અને લાભ.

(૨) ડિવિડન્ડ.

(૩) પગાર

(૪) મકાન મિલ્કત ની આવક

(૫) મૂડી નફો

(૬) અન્ય સાધન ની આવક

(૪) એસેસી અથવા કરદાતા અથવા કર ભરનાર (Assessee): [કલમ ૨ (૭)]

(અ) એસેસી એટલે આવકવેરાના કાયદા હેઠળ કોઈ કર અથવા નાણાંની બીજી કોઈ રકમ (દા.ત., વ્યાજ, દંડ, fringe benefits tax વગેરે) ભરવા માટે જવાબદાર શખસ. (આવી રકમ માટે કાયદા હેઠળ કોઈ કાર્યવાહી ન કરવામાં આવી હોય તો પણ તે શખસ એસેસી ગણાય.)

[પ] આકારણી (Assessment)

કર ભરનારની ભારતમાં લેણી થયેલી કે પ્રાપ્ત થયેલ કુલ આવક તેમ જ ભારતમાં કે પરદેશમાં લેણી થયેલી, પરંતુ પરદેશમાં પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેવી આવક તપાસી તેનું સાચાપણું નક્કી કરવાની અને કરની રકમ નક્કી કરવાની ક્રિયાને આકારણી

કહેવામાં આવે છે. કલમ ૨(૮) અનુસાર કરવામાં આવતી ફેરઆકારણી (Re-assessment)નો સમાવેશ પણ આકારણીની વ્યાખ્યામાં થઈ જાય છે.

[૬] આકારણી વર્ષ (Assessment Year)

જે વર્ષ દરમિયાન કરદાતાની પાછલા વર્ષની આવકની આકારણી કરવામાં આવે છે, તેને આકારણી વર્ષ કહે છે. ૧૯૬૧ના ધોરણમાં આ વ્યાખ્યાનો ઉમેરો કરવામાં આવ્યો છે. દર વર્ષે તારીખ ૧લી એપ્રિલથી શરૂ થતો બાર માસનો સમય આકારણી વર્ષ તરીકે ઓળખાય છે. આકારણી વર્ષ ૧લી એપ્રિલે શરૂ થાય છે અને ત્યાર પછીના વર્ષની ૩૧મી માર્ચના રોજ પૂરું થાય છે.

(૭) પાછલું વર્ષ : પાછલું વર્ષ એટલે જે વર્ષે આકારણી કરવાની હોય તેની તરત આગળના તા. ૩૧મી માર્ચના રોજ પૂરા થતા બાર માસનો સમય. દા. ત., ૨૦૨૫-૨૬ના આકારણી વર્ષ માટે પાછલું વર્ષ ૨૦૨૪-૨૫નું વર્ષ ગણાય.

(૮) શખ્સ(Person)

આવકવેરા ધારાની કલમ ૨(૩૧)માં આવકવેરો ભરવાને જવાબદાર શખ્સોના પ્રકારની એક યાદી આપવામાં આવેલ છે, તેવા પ્રકારના શખ્સો જો તેમની આવક નાણાં ધારાની જોગવાઈ અનુસાર કરપાત્ર ઠરતી હોય તો તેઓ કર ભરવાને જવાબદાર છે. કલમ ૨(૩૧) મુજબ યાદી નીચે મુજબ છે :

(૧) કોઈ પણ વ્યક્તિ

(Individual : કુદરતી વ્યક્તિ)

(૨) હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ

(H.U.F.)

(૩) કંપની

(૪) પેઢી

(૫) શખ્સોનું મંડળ (AOP) અથવા વ્યક્તિઓનો સમૂહ (તે સંસ્થાપિત હોય કે ન હોય)

(૬) સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થા (એટલે કે ગ્રામ પંચાયત, મ્યુનિસિપાલિટી વગેરે).

(૭) ઉપરની યાદીમાં આવી નહિ જતાં દરેક કૃત્રિમ રીતે કાયદેસર ગણાતાં શખ્સો (Artificial juridical persons).

શાખસની વ્યાખ્યાના સંદર્ભમાં નીચેનાનું વર્ગીકરણ કરો :

જવાબ :

(૧) રામાનંદ સાગર : વ્યક્તિ

(૨) દેસાઈ બ્રધર્સ : પેઢી

(૩) હિન્દુસ્તાન લિવર લી. : કંપની

(૪) નવસારી મ્યુનિસિપાલિટી : સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થા

(૫) અટીરા : વ્યક્તિઓનો સમૂહ (BOI)

(૬) ગુજરાત ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ : શાખસોનું મંડળ (AOP)

(૭) ગુજરાત યુનિવર્સિટી: કૃત્રિમ પણ કાયદેસરની વ્યક્તિ

(૮) રામ-રહીમનગર કો-ઓપ. હાઉસિંગ સોસા. શાખસોનું મંડળ (AOP)

(૯) શ્રી અને શ્રીમતી કુમાર તથા તેમનાં : હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ

સંતાનોનું સંયુક્ત કુટુંબ

(૧૦) ભાગ્યોદય બેન્ક લિમિટેડ : કંપની

[૮] ડિવિડન્ડ (Dividend)

આ. વ. ૨૦૨૧-૨૨થી શેરહોલ્ડર્સની દૃષ્ટિએ ડિવિડન્ડની આવક કરપાત્ર ગણાય.

આવકવેરા ધારાની કલમ ૨(૨૨)માં ડિવિડન્ડની વ્યાખ્યા આપેલી છે. આ વ્યાખ્યા સંપૂર્ણ (exhaustive) નથી; પરંતુ કેટલીક વહેંચણીઓ જે સામાન્ય રીતે ડિવિડન્ડ નથી તેનો આવકવેરાના હેતુ માટે ડિવિડન્ડની વ્યાખ્યામાં સમાવેશ કરે છે. માટે આ

વ્યાખ્યા સમાવેશી (inclusive) વ્યાખ્યા ગણાય. આ વ્યાખ્યા મુજબ ડિવિડન્ડમાં નીચે જણાવેલ ડીમ્ડ ડિવિડન્ડનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે ::

(૧) કંપનીએ એકત્રિત કરેલ નફાની કોઈ પણ પ્રકારે કરેલ વહેંચણી, જેનાથી કંપનીની મિલકત અથવા તો તેનો કોઈ ભાગ શેરહોલ્ડરોને મળતો હોય.

નથી. * બોનસ શેરમાં કંપનીની મિલકતની વહેંચણી થતી નહિ હોવાથી તેનો સમાવેશ ડિવિડન્ડમાં થતો

(9) કંપની (Company)

કંપની એ કાયદા મુજબ રચાયેલી એક કૃત્રિમ વ્યક્તિ (Artificial Person) છે. કંપની તેના સભ્યોથી અલગ કાનૂની અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

ઉદાહરણ:

Reliance Industries Limited, Tata Consultancy સર્વિસીસ

(10). કુલ ગ્રોસ આવક (Gross Total Income - GTI)

કરદાતાની વિવિધ સ્ત્રોતોમાંથી પ્રાપ્ત થતી આવકોનું કુલ સરવાળો, જેમાંથી પ્રકરણ VI-A હેઠળની કપાતો હજુ બાદ કરવામાં આવી નથી.

આવકના મુખ્ય સ્ત્રોતો:

પગારની આવક

મકાન મિલકતની આવક

ધંધા/વ્યવસાયની આવક

મૂડીલાભ

અન્ય સ્ત્રોતોની આવક

સૂત્ર: કુલ ગ્રોસ આવક = તમામ આવકના મથકોની કુલ આવક

(11) કુલ આવક (Total Income)

કુલ ગ્રોસ આવકમાંથી કાયદા મુજબ મળતી કપાતો (Deduction) બાદ કર્યા પછી જે આવક બાકી રહે તેને કુલ આવક કહેવાય છે. આ આવક પર કરની ગણતરી કરવામાં આવે છે.

સૂત્ર: કુલ આવક = કુલ ગ્રોસ આવક – માન્ય કપાતો

(12) આકસ્મિક આવક (Casual Income)

અચાનક અને નિયમિત રીતે ન મળતી આવકને આકસ્મિક આવક કહેવાય છે.

ઉદાહરણ:

લોટરીમાં ઇનામ

રમતગમતમાં ઇનામ

ટીવી શો અથવા સ્પર્ધામાં જીતેલી રકમ

આવી આવક પર ખાસ દરે કર વસૂલવામાં આવે છે.

(13) ખેતીની આવક (Agricultural Income)

જમીનમાંથી ખેતી કરીને અથવા ખેતીની જમીન સાથે સંકળાયેલી પ્રવૃત્તિઓમાંથી મળતી આવકને ખેતીની આવક કહેવાય છે.

ઉદાહરણ:

પાક વેચાણની આવક

ખેતીની જમીનનું ભાડું

ભારતમાં ખેતીની આવક સામાન્ય રીતે આવકવેરાથી મુક્ત છે.

(14) કર ચોરી (Tax Evasion)

ગેરકાયદેસર રીતે કર ચૂકવવાથી બચવાનો પ્રયાસ કર ચોરી કહેવાય છે.

ઉદાહરણ:

આવક છુપાવવી

ખોટા હિસાબો બતાવવાં

ખોટા ખર્ચ દર્શાવવાં

કર ચોરી એ કાયદેસર ગુનો છે અને તેના માટે દંડ તથા સજા થઈ શકે છે.

15. કર પરિવર્જન (Tax Avoidance)

કાયદાની જોગવાઈઓમાં રહેલી ખામીઓનો લાભ લઈને કરની જવાબદારી ઘટાડવી તેને કર પરિવર્જન કહેવાય છે.

ઉદાહરણ:

કાયદેસર વ્યવહારોની એવી ગોઠવણ કરવી કે કર ઓછો ભરવો પડે.

કર પરિવર્જન કાયદેસર હોઈ શકે, પરંતુ તે કર કાયદાની ભાવના વિરુદ્ધ માનવામાં આવે છે.

(16) કરવેરાનું આયોજન (Tax Planning)

કાયદાની જોગવાઈઓનો યોગ્ય અને નૈતિક ઉપયોગ કરીને કરની જવાબદારી ઓછી કરવી તેને કરવેરાનું આયોજન કહેવાય છે.

ઉદાહરણ:

કલમ 80C હેઠળ રોકાણ કરવું

PPF, LIC, ELSS વગેરેમાં રોકાણ કરવું

કરવેરાનું આયોજન સંપૂર્ણપણે કાયદેસર અને યોગ્ય માનવામાં આવે છે.

નિષ્કર્ષ:

કર ચોરી ગેરકાયદેસર છે, કર પરિવર્જન કાયદાની ખામીઓનો ઉપયોગ છે, જ્યારે કરવેરાનું આયોજન કાયદેસર અને શ્રેષ્ઠ રીત છે.

કર ભરનારનો રહેઠાણનો દરજ્જો (Residential Status of Assessee)

આવકવેરા કાયદા મુજબ કોઈ વ્યક્તિની આવક પર કર નક્કી કરતા પહેલાં તેનો રહેઠાણનો દરજ્જો (Residential Status) નક્કી કરવામાં આવે છે. રહેઠાણનો દરજ્જો વ્યક્તિએ ભારતમાં કેટલા દિવસ વિતાવ્યા છે તેના આધારે નક્કી થાય છે.

રહેઠાણના દરજ્જાના પ્રકાર

રહીશ (Resident)

બિનરહીશ (Non-Resident - NR)

રહીશ અને સામાન્ય રહીશ (Resident and Ordinarily Resident - ROR)

રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહિ (Resident but Not Ordinarily Resident - RNOR)

રહીશ બનવાની શરતો= રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહિ (Resident but Not Ordinarily Resident - RNOR)

કોઈ વ્યક્તિ નીચેની બે શરતોમાંથી કોઈ એક પૂર્ણ કરે તો તે રહીશ ગણાય:

પ્રથમ શરત

સંબંધિત નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન ભારતમાં 182 દિવસ અથવા તેથી વધુ સમય રોકાયેલ હોય.

અથવા

પ્રથમ શરત

સંબંધિત નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન ભારતમાં 60 દિવસ અથવા તેથી વધુ સમય રોકાયેલ હોય અને તે પહેલાંના 4 વર્ષમાં કુલ 365 દિવસ અથવા તેથી વધુ સમય ભારતમાં રોકાયેલ હોય.

ઉપર માંથી કોઈ પણ એક શરત નું પાલન થાય તો વ્યક્તિ રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહિ (Resident but Not Ordinarily Resident - RNOR) કહેવાય

બિન રહીશ (Non-Resident)

જો ઉપરોક્ત બંને શરતો પૂર્ણ ન થતી હોય તો વ્યક્તિ બિન રહીશ ગણાય.

રહીશ અને સામાન્ય રહીશ (ROR)

વ્યક્તિ રહીશ હોવા ઉપરાંત:

અગાઉના 10 વર્ષમાંથી ઓછામાં ઓછા 2 વર્ષ ભારતમાં રહી હોય.

અને

અગાઉના 7 વર્ષમાં કુલ 730 દિવસ અથવા તેથી વધુ ભારતમાં રહી હોય.

તો તે રહીશ અને સામાન્ય રહીશ(ROR) ગણાય.

રહેઠાણના દરજ્જાનું મહત્વ

રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરે છે કે વ્યક્તિની કઈ આવક પર ભારતમાં કર લાગશે.